

(Samo)regulacija socijalnih i online medija: Protiv virtualnih vjetrenjača

Faruk Borić
januar 2013

S lučaj državne službenice MMB¹, ne ulazeći u meritum o kojem se, kao i o mnogočemu, na socijalnim mrežama vode „plodnosne“ diskusije, služi kao idealan šlagvort za temu koja već duže vrijeme vabi za analizama i debatama, a tiče se reguliranja medijskog i paramedijskog sadržaja u virtualnom svijetu. Ovaj tekst zagovara potrebu reguliranja tog i takvog sadržaja, kao manje bolnu varijantu trenutnog stanja koje obilježava s jedne strane anarhija, a s druge neprimjenjivanje i nedorečenost legislative.

Do prije nekoliko godina, počevši s prethodnom decenijom internetskog buma, vladalo je opće mišljenje da je *World Wide Web* prostor neograničenih sloboda koji će, u konačnici, predstavljati prostor postmodernističke slobode kreiranja, dijeljenja i uzimanja sadržaja na krajnje individualiziran način. Nakon Wikileaks, Daniela Snowdena, špijunskih afera koje potresaju zapadni svijet s jedne, i državne regulacije – koja se ne odvija samo u „zatvorenim“ društvima kakva su kinesko, iransko ili sjevernokorejsko nego i u zapadnim od Francuske do Sjedinjenih Država – s druge strane, stav o potpunoj internetskoj slobodi objavljivanja sadržaja u kojem će se virtualni prostor samo-regulirati, odbacujući svakovršni škart, definitivno je utopijski.

1 <http://www.klix.ba/vijesti/bih/sluzbenica-vlade-fbih-mija-martina-barbaric-za-dom-spremni/131121156>

2 Paramedijski sadržaj je onaj koji ide uz, pokraj medijskog, sadržaj koji se javlja uz medijski, tj. uporedo s njim

Razlikovanje pojmova

Regulaciju ne treba miješati sa cenzurom sadržaja, autocenzurom profesionalaca ili drugih participanata u virtualnom svijetu. Regulacijom ne zagovaramo delikt mišljenja i stavova, neprikosnovenih u liberalnodemokratskim društvima, nego funkciju usmjerenu ka zaštiti ljudi i pojava od raznih vrsta uvreda, linčovanja, inkriminiranja. Mišljenje da je X osoba loša političar/ka, sportist/kinja ili umjetnik/ca, ne spada u isti registar kao kada neko javno pozove da osobu X zbog nekih stavova ili poteza treba ubiti, protjerati, itd. Također, treba razlikovati 1) mišljenje od 2) uvredljivog ili govora mržnje, a oboje od 3) paušalne inkriminacije, tj. medijske optužbe za različita krivična djela za koje ne postoji dovoljno dokaza (terorizam, privredni kriminal, ratni zločini). U idealnom svijetu, regulacija ne bi bila potrebna za uvredljive napise. Prizemne, primitivne ispade (samo)regulirala bi zajednica sama, stavljajući na margine društvene zbilje sve one kojima je tu mjesto. U virtualnom svijetu južnoslavenskih jezika (državne granice nisu prirodna, niti kulturna barijera komuniciranja) značajan postotak interaktivnog sadržaja, nažalost, predstavljaju isprazna prepucavanja, razmjene najgorih uvreda, veličanje zločina, najcrnji šovinizam, pa i pozivi na linč. Ovdje je potrebno kratko definirati pojmove i objasniti razlike razmatranih sintagma.

Govor mržnje prema Preporuci br. R (20) 97 Komiteta ministara državama članicama

o „govoru mržnje“ podrazumijeva sve oblike izražavanja koji šire, raspiruju, podstiču ili pravdaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama, migranatima i ljudima imigrantskog porijekla.

„Vlade država članica, organi vlasti i javne institucije na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, kao i državni službenici, imaju posebnu odgovornost da se naročito u medijima uzdrže od izjava koje mogu da se shvate kao govor mržnje ili kao govor koji bi mogao da ima za posledicu pravdanje, širenje ili podsticanje rasne mržnje, ksenofobije, antisemitizma i ostalih oblika diskriminacije ili mržnje zasnovane na netoleranciji. Takve izjave treba da se zabrane i javno osude kad god se pojave“, stoji u 2. načelu ove preporuke.

Još prije ratnih užasa i genocida 1992-1995, govor mržnje pojavio se kao uobičajena forma „debate“ primarno među političarima etnonacionalnih stranaka, koji su u javni prostor uveli nacionalističku retoriku, revizionizam i diskurs u kojem su se uzburkavale nacionalne strasti, redizajnirali i ljuštili identiteti, homogenizirale grupe, prebrojavala krvna zrnca, zveckalo oružjem, veličale vlastite žrtve prošlih vremena i relativizirale one s drugih strana... sve u dnevopolitičke svrhe. Pored novih elita, u ovoj radoti učestvovala su i predstavnici tradicionalnih religijskih zajednica u BiH, uz, naravno, časne izuzetke i u različitoj mjeri³.

Vrijeme ratno donijelo je, konzekventno, još surovije oblike propagande. Vinovnici govora mržnje skinuli su svaki plašt uljudenosti, profesionalizma, etike, priklanjajući se „svojoj strani“ u ratu koji je uključivao i zločine poput etničkog čišćenja i genocida. Novinari i cijele medijske kuće učestvovali su u pripremanju terena za masovne zločine, relativizirajući ljudsku dimenziju neprijatelja. Jedna od većih zamjerki

Haškom tribunalu tiče se izbjegavanja podizanja optužnica protiv novinara i drugih „medijskih djelatnika“ koji su neupitno podsticali na zločine.

Poslije 1995. govor mržnje polako curi, nestaje iz glavnih, što javnih što komercijalnih, elektronskih medija, u čemu posebnu ulogu ima regulator uspostavljen pod budnim okom međunarodnih eksperata (o utjecaju stranog faktora na simboličkoj ravni govore u praksi korišteni akronimi – Nezavisna komisija za medije bila je poznata po engleskoj skraćenici IMC – Independent Media Commission, potom Regulatorna agencija za komunikacije – CRA, Communications Regulatory Agency), od njih obučenog ljudstva, sa mogućnošću korištenja sankcija (i korištenjem sankcijama) među kojima i šestocifrene novčane kazne (po važećem Zakonu o komunikacijama do 300 hiljada KM, iako takve nisu zabilježene) i mogućnošću privremenog ili permanentnog oduzimanja licenca – osim javnih emitera.

Što se tiče printanih medija, situacija je dijelom drugačija jer ne postoji regulatorni već samoregulatorni okvir, ali je govor mržnje u najvećoj mjeri istjeran iz printanih medija, uz povremene izuzetke nekih glasila – u slučajevima pravih kampanja protiv pojedinaca ili skupina koje su postale posebna vrsta pritiska na političke elite i donositelje odluka. Tada se govor mržnje pojavljuje najčešće u formi uvreda, opskurnih opisa, poluinformacija, dezinformacija, čak i huškanja i poziva na linč. Dodatna odlika štampanog medijskog neba, za razliku od elektronskog, jeste faktičko postojanje tričetiri podijeljene javnosti po etničkim i regionalnim šavovima. Tako su novine iz Banje Luke i Beograda neprikosnovene u Republici Srpskoj, a tiraži sarajevskih i mostarskih tiskovina su zanemarivi. U Mostaru i zapadnoj Hercegovini čitaju se ponajprije lokalna izdanja hrvatskih listova, a u Sarajevu dominiraju sarajevski mediji. Proces etničke i ideološke mobilizacije faktički je uokviren, ako ne zabarikadiran u sve manjoj čitalačkoj javnosti štampanih medija⁴.

3 O ovome vremenu nema prostora ovdje detaljno govoriti, tek upućujemo na neke radove: Perica, V. (2006) *Balkanski idoli*, Beograd, XX vek; Ramet, S. (2005). *Balkanski Babilon* Alinea, Zagreb; Kurspahić, K. (2003) *Zločin u 19:30*, Mediacentar, Sarajevo.

4 Tiraži printanih medija su generalno u laganom padu ili barem stagnaciji iz najmanje dva povezana razloga: Kao prvo, čitaoci prepoznaju promjene uredničke politike u skladu sa dnevopolitičkim zahtijevima vlasnika i njima bliskim političkim elitama, i takvi, manje-više

Govor koji proizvodi mržnju (latentni govor mržnje) razlikuje se od prethodno opisanog govora mržnje po svojstvu *latentnosti*, sadržajnoj prikrivenosti. Po persuazivnoj funkciji su slični, a ciljevi su im isti: akcija i mobilizacija za mišljenja, stavove i postupke publike, u balkanskom etnokratskom društvu ponajprije vlastite etničke grupe. Govor koji proizvodi mržnju sofisticiraniji je, napredniji oblik govora mržnje, ne nalazi se u pojedinačnim spornim riječima (npr. „Cigani“), sintagmama („prljavi Cigani“) i rečeničnim sklopovima („Zna se kako se postuppa sa prljavim Ciganima“) nego u relacionom kontekstu, u nedorečenosti, u neizrečenom, naslućenom, redundantnom, više u konotativnom nego u denotativnom. Oblici govora mržnje mogu biti veoma različiti: Od nepotrebnog naglašavanja nečije nacionalnosti u tekstovima u kojim to nema informativnu funkciju, potom povezivanja logički nepovezivog – kao kad se zločini iz ratova u devedesetim u tekstu stavljaju u relaciju sa događajima iz Drugog svjetskog rata, općenito pretjerivanje opisa zločina nad „svojim“ žrtvama uz relativiziranje „tuđih“ žrtava, preko enormnog veličanja vlastite etnokulturne grupe i minimiziranja, poništavanja, negiranja bilo kakve vrijednosti nekih drugih grupa, do općenitog uvlačenja u jedan kontekst vankontekstualnih sadržaja. Ukratko, latentni govor mržnje nalazi se u onim tekstovima i medijskim sadržajima kojima je za cilj pobuditi negativne osjećaje spram određene grupe, najčešće manjinske – seksualne, etničke, itd.

Na koncu, treća vrsta problematičnog sadržaja je **paušalna inkriminacija**, odnosno optužba za određeno krivično djelo u slučajevima gdje ni istražni organi, ni tužilaštva, ni sudovi nisu okončali svoj posao, niti su novinari u medijima iznijeli jasne i nedvosmislene dokaze da je riječ o kriminalu. Tema odnosa medija i različitih istražnih organa zahtijeva zaseban tekst i promišljanje, jer postoje dijametralna stajališta sudija i novinara o tome kako izvještavati sa sudskih procesa, kako titulirati optužene u slučajevima prije

primjetni zaokreti i izmjene utječu na vjerodostojnost medija per se. K tome još, mlađa publika za nula maraka, uz pristup webu, ima pristup prostorno neograničenim vijestima iz nepreglednog mora news portala. Dovoljno je samo ovlaš pogledati omjere objavljenih vijesti na bilo kojem solidnom news portalu i onom u bilo kojoj novini.

konačne presude, za koje u javnosti postoji opći konsenzus da su zločinci (Slobodan Milošević je najpoznatiji primjer). Novinari su, s druge strane, u prvim poslijeratnim godinama bili pioniri civilnog društva, istražitelji i ratnih i poslijeratnih zločina, koruptivne pljačke, nezakonite privatizacije itd., koristeći se pri tom blagodetima slobode govora da prozvale javne ličnosti nerijetko direktno optužuju. Kad sve sve sabere i oduzme, mediji, a prevashodno printani, odigrali su enormnu ulogu u senzibiliziranju javnosti nevične demokraciji, izborima i promjenjivosti vlasti, dekonstruirajući politički *Pantheon*.

Desetak-petnaest godina poslije malo je pravosnažnih presuda, manje je slobodnih medija nego prije, još je manje istinskih istraživačkih tekstova koje sve više i više zamjenjuju paušalne inkriminacije medijskih spin-doktora i tekstualnih stručnjaka, čija istraživanja i analize mirišu na plaćene oglase za i protiv.

Sve u svemu, govor mržnje, njegov latentni oblik i paušalna medijska inkriminacija, oblici su koje razlikujemo kao pojave prisutne u javnom prostoru. Već smo rekli, postojeća tijela regulacije i samoregulacije (Regulatorna agencija za komunikacije BiH i Vijeće za štampu i online medije BiH) ostvarili su izuzetan posao u eliminiranju problematičnih sadržaja iz javnih i mainstream komercijalnih klasičnih medija. Regulatorno tijelo, kao takvo, ima zakonom propisanu mogućnost sankcioniranja koje uključuje globu i oduzimanje licence kršiteljima (osim javnim servisima), shodno tome imalo je i više uspjeha. Vijeće za štampu i online medije BiH, kao samoregulirajuće tijelo dobrovoljnih članova, uspjelo je proces medijacije između tužitelja i medija učiniti uobičajenim i poželjnim dijelom procesa, „natjerati“ privatne medije – čak i one koji nisu članovi Vijeća za štampu i online medije – da objavljuju demantije, da komuniciraju sa VZŠ-om, da poštuju odluke Žalbene komisije VZŠ, itd. Nedoumica u vezi s online medijima i njihovom (samo)regulacijom još je otvoreno pitanje, jer svakako nije riječ o problemu specifičnom za BiH. Opširnije o tome, nešto kasnije.

Ipak, postoji dobar dio *bespuća virtuelne zbiljnosti* koji dijelom nije reguliran, niti postoji svijest kod najšireg sloja pučanstva da je dijelom

reguliran i podložan sankcijama. To se, prije svega, odnosi na dvije vrste medijskog i paramedijskog sadržaja: a) socijalne mreže i personalne/grupne profile, b) interakciju koja se odvija ispod novinarskog teksta – tzv. anonimne komentare, dakle one koji ne ulaze u interakciju imenom i prezimenom već nadimkom, lažnim imenom, itd. Ni jedno i niti drugo – barem ne trenutno - nisu predmet bavljenja ni RAK-a BiH niti VZŠ-a BiH, uz argument da nije riječ o medijskom sadržaju koji objavljuju profesionalci, da je riječ o maglovitom dijelu medijskog ili paramedijskog sadržaja s nejasnim nadležnostima (internet news portalima mogu biti članovi VZŠ i online medije, ali ko regulira audio i videopriložne zastupljene na portalima, jedno je od pitanja!), šta je sa zatvorenim grupama na socijalnim mrežama u kojima diskutuju samo odabrani članovi, je li riječ o javnom prostoru, itd., itsl. Zapravo, i slučaj državne službenice s početka teksta, Facebook status u kojem, među ostalim, poziva ministra druge države da i nju kazni, govori o kurćslusu: nije jasno je li državna službenica svjesna da je ministar druge države ne može kazniti, ali je izgleda nesvjesna da može, barem prema Zakonu o državnoj službi BiH, biti sankcionirana!

Zakonski okvir

Dobar dio Facebook participanata ograničen je i limitiran već samom činjenicom da je riječ o državnim službenicima i da kao takvi podliježu različitim sankcijama za (javno!) objavljivanje sadržaja koji se kosi sa „pravilima službe“. Takvih slučajeva u praksi već smo imali, živopisan je primjer službenika Vlade Federacije. Njegov Facebook status upućen državnoj zastupnici sadržavao je i elemente govora mržnje i poziv na linč, te je proizveo disciplinski postupak.

Sljedeći primjeri zakona koji bi mogli biti primjenjivani u ovakvim slučajevima jesu entitetski zakoni o zaštiti od klevete. Nije morala biti promijenjena paradigma i odmak od klasičnih ka virtualnim medijima, da bi se spoznalo kako nije samo novinar taj koji odgovara za objavljeno: uvijek je tuženi mogao biti i sagovornik, izvor iz datog teksta. Javne ličnosti, a i obični građani, na svojim Facebook i Twitter profilima proizvode medijski i/ili paramedijski sadržaj, u svakom slučaju adresiran javnosti ili

barem jednom dijelu javnosti. Sadržajno se ne razlikuje od klasičnih medijskih istupa, nego samo formom. Naravno, treba vidjeti kako na ove sadržaje reagira pravosudna strana, tačnije je li već zabilježena izvjesna praksa.

Treći zakon, čiji amandmani nedavno nisu usvojeni na Predstavničkom domu Parlamenta Federacije BiH, a koji generalno regulira ovu oblast jeste Krivični zakon Federacije BiH. Sporna je bila široka definicija zločina iz mržnje, a koji je prema predloženom zakonu bio definisan kao svako krivično djelo kod koga je pretežna ili isključiva pobuda za izvršenje bila mržnja, odnosno netrpeljivost ili predrasuda prema oštećenom licu, koja je zasnovana na njegovom stvarnom ili pretpostavljenom ličnom svojstvu, odnosno ličnom svojstvu lica sa kojim se oštećeni dovodi u vezu, kao što je nacionalna, vjerska ili etnička pripadnost, boja kože, spol, seksualna orijentacija, invaliditet, zdravstveno stanje, rodni identitet ili neko drugo lično svojstvo. Bilo koji ovlašni hod kroz džunglu socijalnih medija otkriva nam nebrojene raznorodne primjere po svakoj taksativno pomenutoj osnovi. S obzirom da nisu usvojeni ovi amandmani, govor mržnje predstavlja krivično djelo, ali Krivični zakon FBiH još ne propisuje šta je govor mržnje (Članu 163, izazivanje narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti⁵). Dodatno, član 363. Krivičnog zakona propisuje da „novinari koji koriste huškački ili govor mržnje ili govor koji očito poziva ili potiče potiče na nasilje, narodnosne ili etničke sukobe i time dovede do ugrožavanja javnog reda ili mira, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine“, ali, kako naglasismo, neophodnih pojašnjenja, odnosno normiranja, nema.

Pored pobrojanih, odgovarajući zakoni koji mogu ili trebaju regulirati socijalne medije i sadržaje na mrežama, jesu i postojeći Zakon o komunikacijama BiH, te Zakon o zaštiti osobnih podataka BiH⁶.

5 „Ko javno izaziva ili raspaljuje narodnosnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Federaciji, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina tri mjeseca do tri godine“, Krivični zakon Federacije BiH.

6 Dubinsku analizu medijske regulacije pogledati, npr., u Halilović, M., Džihana, A. (2012). *Medijsko pravo u BiH*. Internews, Sarajevo.

Upotreba i zloupotreba

Potrebno je još jednom potcrtati: Ovaj tekst ne zagovara cenzuru novinarskog, naročito istraživačkog, rada, dakle nije usmjeren na reguliranje upotrebe slobode u svrhu informiranja i demokratiziranja javnosti, nego **zloupotrebe** ljudskih prava i sloboda, naročito slobode štampe, širenja govora mržnje, kreiranja atmosfere linča, proizvodnje sadržaja kojem je produkt mržnja, itd. Novinari, kao i onaj dio civilnog sektora koji se bavi korupcijom, istraživanjem ratnih zločina, organiziranim kriminalom..., nalaze se u teškoj situaciji zbog odredbi zakona o slobodi pristupa informacija, nezaštićenosti „zviždača“, nezgrapnih definicija pojmova u postojećim zakonima o zaštiti od klevete (u zakonu se tretiraju „neistinite činjenice“ – paradoksalna sintagma, jer činjenica je ono što se može neupitno i nepobitno ustanoviti!), ali to je već predmet drugog teksta o ne manje važnom problemu.

Vratit ćemo se domaćoj legislativi nešto kasnije. Ovdje je potrebno napomenuti kako se novinari i medijski djelatnici mogu u zaštiti svojeg slobodnog rada i državne cenzure dodatno pozivati na slobode pobrojane u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. Član 10. Sloboda izražavanja kaže: 1) „Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća“. Druga alineja tiče se dužnosti i odgovornosti koje uživatelji ovih sloboda imaju: „Pošto korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva“.

Bez detaljnijeg istraživanja, svi korisnici Facebooka mogu iz vlastitog iskustva pobrojati

različite medijske i paramedijske napise koji su generirali, pratili, i post festum veličali slučajeve u kojima se nacionalističkom mržnjom pozivalo na linč neistomišljenika, naročito etnički Drugih, slučajeve kada su mediji i pojedinci huškali i podstrekivali nasilje (kao u slučaju nasilja na Queer festivalu u Sarajevu), dovodili u pitanje javnu bezbjednost (npr. nelegalni prosvjedi), itd., itsl.

Deklaracija o slobodi političke debate u medijima ide korak dalje od Evropske konvencije iz 1950., i taksativno u osam tačaka nabroja principe koji se tiču prenošenja informacija i mišljenja u medijima o političkim ličnostima i javnim službenicima (sloboda kritikovanja državnih ili javnih institucija, sloboda satire koja omogućava viši stepen pretjerivanja i provokacije, itd.). Naravno, i ovdje je riječ o zaštiti novinara, i to ne takvom da dozvoljava kriminalizaciju javnih ličnosti, niti širenje govora mržnje. No, šta je sa novinarima i drugim javnim ličnostima, kao i običnim građanima na socijalnim, interaktivnim medijskim platformama, šta je sa „anonimnim“ komentarima koji generiraju govor mržnje i pozivaju na sukobe? Mogu li oni biti zaštićeni slobodom medijskog izražavanja?

Medijsko i paramedijsko na mrežama

U ovom tekstu sadržaj na socijalnim mrežama podijeljen je na 1) medijski, 2) paramedijski sadržaj, a dodajmo da postoji i 3) nemedijski sadržaj.

1) Medijski sadržaj predstavlja svaki sadržaj koji objavljuju klasični mediji na svojim online prezentacijama, preko svojih socijalnih platformi. Medijski sadržaj je i onaj koji na socijalnim mrežama objavljuju ili prenose građani, bilo da su sami medijski profesionalci – novinari, javne ličnosti, ili tek zainteresirani pojedinci. Bilo da je riječ o a) linkovima na sadržaj koji objavljuju profesionalni mediji, b) preuzetoj publikovanoj informaciji od interesa za javnost na socijalnim platformama medija ili pojedinaca ili c) primarno kreiranoj informaciji na socijalnoj platformi medija ili pojedinaca, taj se sadržaj može definirati kao medijski (Sve na socijalnim medijima jeste u širom smislu novost, makar i stanje svijesti - kako to Facebook suptilno definira - pa

tako postoje i *novuumi* koji nisu od šireg interesa za javnost, tiču se osobnih poruka užem krugu prijatelja, sadržaja koji nisu u užem smislu informacija od javnog značaja, ali one nisu predmet našeg interesiranja. Npr., šta je XY jeo ili gdje se trenutno nalazi – Check in status, nema nikakvu informativnu vrijednost).

2) Paramedijski sadržaj, po definiciji prefiksa para-, onaj koji ide uz, pokraj, definiramo sadržaj koji se javlja uz medijski, tj. uporedo s njim. U klasičnim medijima postoje kvazimedijski sadržaji: feljtoni, pisma čitatelja, priče u nastavcima, križaljke, itd. Takav sadržaj postoji i u socijalnim i online medijima, ali je zbog njihove interaktivnosti prisutniji onaj paramedijski. On se manifestira a) na socijalnim mrežama kao prateći tekst/komentar uz medijski sadržaj, b) u komentarima na medijski sadržaj na socijalnim platformama medija, novinara ili pojedinaca, javnih ličnosti ili običnih građana, c) „anonimnim komentarima“ ispod tekstova na www-stranicama medija u različitim formama ili pojedinačnih blogova (izvan ove kategorizacije ostaju forumske stranice, koje formom liče na rasprave na socijalnim medijima, ali nemaju nužno medijski sadržaj kao osnovicu i bit debate, te ga stavljamo u 3) nemedijski sadržaj, sadržaj koji može biti informativan za užu grupaciju ili zainteresiranu poluzatvorenu grupu, ali nije direktno povezan s medijem, ne nalazi se u žiži medijske stvarnosti, iako, u izvjesnim okolnostima, takvim može postati, naročito u sferi *entertainment* („uobičajeni statusi“, prenošenje neinformativnih sadržaja kao što su videospotovi, obznanjivanje ličnih emocija, itd.).

Ovdje su, naravno, zanimljive forme medijskog i paramedijskog sadržaja na socijalnim platformama i online medijima, a kroz prizmu nabrojanih odredbi postojeće i poželjne legislative, kao i dvaju evropskih konvencija. Šta je sa medijskim sadržajem?

Principijelno, ako je riječ o problematičnom sadržaju koji platforme socijalnih medija prenose iz svojih klasičnih medija, sadržaj je podložan samoregulaciji (printani), odnosno regulaciji (elektronski). Online mediji, također, potpadaju pod (dobrovoljnu!) samoregulaciju, ali ako je u pitanju „televizijski“ prilog, RAK je institucija koja može reagirati. Također, postoji dovoljno

argumenata da RAK regulira i online medije sa njihovim tekstualnim sadržajem, ali o tome nešto kasnije.

I bez *insight* istraživanja, možemo sa sigurnošću reći da veći stepen neadekvatnog materijala jeste onaj – paramedijski. Kako je već rečeno, većina klasičnih medija dosegla je dovoljan nivo etičnosti (ako ne i demokratičnosti) da eksplicitni govori mržnje i slične pojave ne stanuju u velikoj većini medija u BiH, tačnije medija koji se prodaju u BiH. Problem se javlja na interaktivnim nivoima, manje reguliranim, što pojedincima daje osjećaj potpune slobode za prosipanje ličnih i nacionalističkih frustracija, osjećaj mogućnosti pozivanja na kriminalna djela i uvrede najgore vrste upućene neistomišljenicima.

Paramedijski sadržaj na socijalnim mrežama ima (i) konotativnu funkciju, naročito kad ga upotrebljavaju medijski pismeni pojedinci i grupe. Taj paramedijski sadržaj može sadržavati tek *smiley*, interpunkcijski znak, riječ, a ponekad i rečenicu, rečenični sklop, drugi medijski ili pak nemedijski sadržaj koji u kontekstu dobija medijsko značenje. Primjeri su sveprisutni. Podliježe li ovaj sadržaj samoregulaciji i regulaciji? Vijeće za štampu i online medije već se u svojim odlukama potpuno ispravno proglašavalo nenadležnim u slučajevima prijave širenja govora mržnje na Facebooku. Ako sadržaj ne objavljuju mediji, može li RAK djelovati? U slučaju Facebooka sigurno ne može jer nije riječ o medijima pod ingerencijama ove agencije niti im RAK izdaje licencu. Ali, materijal koji sadrži klevetu, govor mržnje ili paušalnu inkriminaciju može biti tretiran nekim drugim zakonima, ali i pravilima društvenih mreža (Facebooka) koji po prijavi materijala i ličnim regulacijama takav sadržaj brišu. I to nije sve.

U slučaju koji je šlagvort za ovaj napis, vidjeli smo, reagirala je nadležna osoba i zatražila sankcije po Zakonu o državnoj službi BiH. Što znači da, ako bilo ko primjeti bilo kakvo nedozvoljeno javno komuniciranje osoba koji su u državnoj službi, postoji mogućnost pravljenja medijskog pritiska na nadležnu instituciju da podnese sankciju protiv pojedinca koji krši norme. S obzirom na broj državnih službenika, time rješavamo izvjestan, ako ne i značajan procenat paramedijskih sadržaja koji rezultiraju

govorom mržnje, govorom koji proizvodi mržnju, ili pak inkriminirajućim optužbama.

Dalje, privatne kompanije, bile mediji ili ne, mogle bi da u svoje kodekse ponašanja ili ugovore o radu, ugrade sankcioniranje javnog ophođenja koje ruši ugled kompanije. Bez obzira što je u pitanju „privatni profil“ osobe, ona i kad nastupa samo i samo u svoje osobno ime, ne može se osloboditi svih svojih identiteta, povezanih i sa porodicom, i sa sekundarnim grupama pripadanja, pa i sa poslodavcem⁷. Primjer privatnih kompanija mogu slijediti i nevladine organizacije najšireg spektra, itd., itsl. Ponavljamo, nije riječ o cenzuri, nego o postavljanju miljea socijalnih medija u civilizirane okvire: Ko bi, uostalom, volio da ima uposlenika koji negira da se desio ratni zločin ili koji veliča osuđene ratne zločince, optužuje javne ličnosti – prije presuda i bez dovoljnih dokaza – da su kriminalci i ubice, ili pak govorom mržnje pljuje po raznorodnim skupinama – Jevrejima, Romima, homoseksualcima, Srbima, Bošnjacima, Hrvatima...?

Iako ne raspolažu zakonskim sankcijama, pritisak javnosti i pomoć institucija civilnog društva ovdje su od pomoći. Iako je javni prostor društvenih mreža trenutno obilježen kakofonijom i haosom, pritisak sredine na pojedinca ili grupe koje se učestalo ponašaju ekstremno i necivilizirano, može, ako ništa drugo, izvjesno smanjiti utjecaj na širu virtualnu zajednicu. Ovdje u pomoć mogu priteći i pravila korištenja socijalnih mreža koja jasno štite prava pojedinaca i svaki neprimjereni sadržaj može biti prijavljen i uklonjen. Facebook to, primjerice, jasno navodi u Izjavi o pravima i odgovornostima, tačka 5. Zaštita prava drugih, u alinejama 1. i 2⁸.

7 (Zamislite slučaj da uspolenik neke firme koja na tržištu prodaje određene proizvode, da uposlenik te firme *na svom privatnom profilu* sa svojim prijateljima dijeli mišljenje kako su proizvodi nekvalitetni, preskupi, itd. Gdje se povlači granica između slobode izražavanja i lojalnosti firmi, ako već ne i ugovornoj obavezi. Naravno, ovdje ne mislimo na zviždačke informacije od interesa za javni red i mir, sigurnost ljudi.

8 „Neće biti postavljan sadržaj ili poduzimana bilo kakva akcija na Facebooku koja krši zakon ili povređuje nečija prava ili je na bilo koji drugi način nezakonita“, i „Možemo ukloniti bilo koji sadržaj ili informaciju koju postavite na Facebook ukoliko vjerujemo da sadržaj ili informacija krše ovu izjavu ili našu politiku“, moj prijevod s engleskog.

Što se tiče „anonimnih komentara“, situacija je djelimično drugačija. Po *defaultu* takvi komentari – paramedijske tvorevine *par excellence* – uvijek su vezani za dati tekst, premda uvid u praksu, recimo, na najčitanijem news portalu u BiH, Klix.ba, pokazuje kako sadržajem često nemaju nikakve veze sa sadržajem teksta. Činjenica je da vlasnici, novinari, administratori koriste dio svojeg radnog vremena da brišu komentare koji sadrže psovke, nepodobne riječi, govor mržnje, i inkriminirajuće optužbe, šire fond blokiranih riječi s kojima, ako ih koristite, ne možete postaviti komentar, kao i da blokiraju IP adrese sa kojih opetovano dolaze neprimjereni sadržaji. Različite vrste socijalno devijantnih, i psihopatoloških, posjetitelja stranica, ipak nalaze nove i nove načine kako da osujete te blokade. Bilo to umetanjem tačke u zabranjene riječi (pr. Bal.ija, č.etnik, kur.v.a, itd., isl.), bilo jednostavnim potezima za koje nije potrebno tehnološko znanje pri mijenjaju IP adrese... Uvijek nalaze načine da ovu interakciju javnosti s tekstom učine zatrovanom.

Jedno od rješenja jeste povezivanje mogućnosti komentiranja samo sa Facebook profilom, što omogućava otkrivanje identiteta „anonimnog komentatora“ i potom njegovo prijavljivanje. Druga mogućnost, kojoj je nedavno pribjegao jedan regionalni portal jeste potpuno ukidanje opcije komentiranja, što za negativnu posljedicu ima potpuno onemogućavanje interakcije na samom portalu, osim eventualno na Facebook i Twitter računima tog medija.

S druge strane, „anonimni komentatori“ i nisu baš anonimni (otuda i sve vrijeme koristimo sintagmu pod navodnicima), jer preko IP adrese nadležne službe mogu biti locirani i identifikirani, a u takvim slučajevima, kada organi reda i sigurnosti zatraže podatke, uredništvo i vlasnici portala su im dužni te podatke i dati. O tom faktoru govoreno je i na okruglim stolovima koje je organiziralo Vijeće za štampu, pod nazivom „Niste nevidljivi – Pravosuđe i mediji u interesu javnosti“. Nepostojanje jezičke barijere i postojanje ogromne globalne dijaspore koja govori južnoslavenskim jezicima, jedan dio ovih komentara ostavlja van nadležnosti države BiH, no i to nije nepremostiva prepreka za, recimo, pritisak javnosti.

Na koncu, ono što važi za „anonimne komentatore anonimnih komentara“ važi i za paramedijski sadržaj socijalnih mreža. Potrebna obrazovana i zainteresirana javnost, možda neka vrsta NGO-ovskih *watchdogova* koji će se posvetiti traganju, procesuiranju i iskorjenjivanju neželjenih sadržaja na socijalnim mrežama, koji će ne samo komunicirati sa policijom, nego ih i obrazovati (nažalost, na nižim nivoima, koji su i prva stepenica u slučajevima koje ovdje tretiramo, službenici policijskih uprava i ministarstava nisu dovoljno informirani niti educirani o ovim vrstama „narušavanja javnog reda i mira“). U pomoć detektiranju različitih oblika govora mržnje, govora koji proizvodi mržnju i inkriminirajuće optužbe, treba uskočiti šira akademska zajednica, profesori komunikologije, etike, žurnalistike, stručnjaci za medijsko pravo, ali i tužitelji.

Na kraju, u borbi protiv devijantnih paramedijskih sadržaja, svoj udio, kako smo već rekli, može dati Regulatorna agencija za komunikacije. Telekom operateri preko kabla već opslužuju brojne medije pristupom internetu, te imaju i svoje medijske platforme. Dakle, imaju ulogu i u sektoru emitiranja. S obzirom na značajan profit koji se ostvaruje u ovoj industriji, te većinsko državno (javno) vlasništvo, potrebno je pojačati i stranu odgovornosti, što znači da bi oni online mediji koji se opetovano pojavljuju kao prenosnici ili generatori govora mržnje, u slučaju nepoduzimanja nikakvih mjera (brisanja komentara koji veličaju ratne zločince, npr.), nakon opetovanih upozorenja, mogli ostati uskraćeni za pristup *World Wide Webu*. Ovakvo rješenje svakako pretpostavlja i zahtijeva volju državnog zakonodavca da krene u proces izmjena Zakona o komunikacijama BiH.

Zaključak – šta je potrebno uraditi?

Ekstremne grupacije našle su u bespućima interneta svoje mjesto pod suncem. U svome ogledu o radikalnoj desnici, britanski historičar Roger Griffin, objašnjavajući metapolitizaciju fašizma (u Freedom, 2006: 176), izvodi tezu da je ta pojava odlaska fašizma s onu stranu političkog, konačni oblik našla u obilatom korištenju interneta. Ne važi *internetizacija* samo za specifične, stare fašiste, otvoreno

ekstremnih, rasističkih, mrziteljskih stavova spram različitih grupacija ljudi. Baš kao što postoji govor mržnje i njegov latentni oblik, Griffin govori o otvorenom fašizmu i „etnokratskom liberalizmu“, hibridu ideološkog ekstremizma i demokratskog konstitucionalizma, kao većem problemu od otvorenih mrzitelja, koje i u stvarnom životu i u realnom svijetu zamišljamo u crnim odorama i kukastim krstom, pod bijelim kapuljačama, sa noževima u zubima, čije zidove, one u sobi i one na Facebooku, ispunjavaju fotografije Jasenovca, Srebrenice, Birkenaua, itd. Ti generatori mržnje jasno su anticivilizacijski, te tu pametan čovjek ne nalazi prostor za diskusiju, dok jezik „etnokratskih liberala – koji zaista nema povijesnih poveznica sa fašizmom – nastupa iz jezika prava, procedure, birokratije, prava za kulturu, koji se obraća duboko usađenim i razumljivim strahovima zbog erozije identiteta i tradicije koji mogu prouzročiti globalizirajuće (ali samo djelomice homogenizirajuće) sile visoke modernosti“, kako to govori Griffin, signifikantno uzimajući za primjer etnokratskog liberala u liku i nedjelu Slobodana Miloševića. Prisanlanjajući se na ovu tezu, možemo utvrditi da upravo iz ovog etnokratsko-liberalnog diskursa dolazi možda i najopasniji procenat latentnog govora mržnje prisutnog u socijalnim medijima koje istražujemo i uopće.

Otud „nesretnica“ s početka ovog teksta – u tome izgleda iskreno – ne vidi ništa loše što je kao državna službenica koristila jedan stari plemički pozdrav. Dodatno, istraživanja ponašanja na socijalnim mrežama i na webu općenito, uvjereni smo, pokazat će kako se iz tog diskursa „etnokratskog liberalizma“ lako prelazi na diskurs ekstremističkog nacionalizma, fašizma, nacizma, itd.

Ovome dodajmo i specifikum Bosne i Hercegovine: neprimjereni sadržaji u klasičnim i online medijima, kao i paramedijski sadržaji na mreži rast će, predviđamo, kako se BiH bude približavala predizbornoj kampanji. Vrhunac može biti očekivan u septembru 2014., a potom, ako se nešto ne promijeni suštinski i formalno, u cikličnim dvogodišnjim izbornim razmacima na izborne jeseni parnih godina. Mimo toga, kampanje u kojima se koriste udarci ispod pojasa mogu biti očekivane uvijek kada se dešavaju prijelomni događaji u društvu, poput

ustavnih promjena, kriza vlasti, ali i značajnih odluka iz domena socioekonomske politike. Takve odluke su veliki investicioni projekti (ako ih bude), privatizacija javnih kompanija (kad ih jednom bude), reforme birokratskog aparata (ako ih ikada bude), itd.

Nekoliko konkretnih i nekoliko okvirnih koraka moglo bi pomoći suzbijanju pomenutih problematiziranih pojava.

- U Federaciji je neophodno usvojiti amandmane na Krivični zakon FBiH koji bi taksativno normirali šta je to govor mržnje, uz pooštrene sankcije za one koji takav govor generiraju. S obzirom da su etnonacionalne partije odbile prethodne amandmane Socijaldemokratske partije BiH na Krivični zakon FBiH, ekspertna radna grupa zadužena od Parlamenta FBiH i sastavljena od predstavnika pozicije, opozicije, novinara, sociologa, psihologa, kriminalista, i predstavnika nevladinog sektora, trebala bi detaljno razraditi amandmane, povlačeći što je moguće konkretniju granicu između govora mržnje i onoga što on nije.
- Poželjno bi bilo organizirati sesije, okrugle stolove, konferencije, s posebnim osvrtom na latentni govor mržnje. Bilo bi poželjno promisliti i debatirati o tom konceptu na najširoj mogućoj platformi. Kako je latentni govor mržnje izuzetno teško ili nemoguće sankcionirati jer, po našem mišljenju, „živi u kontekstu“, na granici između neumjesnog veličanja vlastite nacije i povijesnog revizionizma i ekstremističkog psovanja i poziva na linč *Drugog*, dakle između neizrečenog, nedorečenog i mimikriranog, poželjna je njegova determinacija na mnogo primjera i od mnogo autora, kako bi kroz jedan period manifestacije latentnog govora bile determinirane i analizirane, a kako bi javnost bila senzibilizirana o takvom latentnom govoru mržnje kao neprihvatljivom.
- Paralelno s prethodnim zahtjevom, bilo bi dobro ohrabriti nevladin sektor za prijavljivanje javnih ličnosti, ali i anonimnih pojedinaca na webu koji šire govor mržnje. Vidljivost sankcioniranja, od osude javnosti preko eventualne ekskomunikacije iz različitih grupacija, pa do zakonima izrečenih sankcija, spada u ključne

metode „deinstaliranja“ govora mržnje na mreži i u interakciji.

- Educirati policiju o ovim i sličnim krivičnim djelima na socijalnim medijima. Medijski profesionalci i nevladin sektor mogli bi srednjeročno raditi sa grupom policajaca odabranih selekcijom na više sastanaka diljem Federacije, da bi ih se senzibiliziralo za ovakve slučajeve i da potom kvalitetno reagiraju.
- Ohrabriti Vijeće za štampu i online medije, prije svega finansijski, na dalju samoregulaciju i eventualno povlačenje nekog od pomenutih konkretnih poteza iz ovih zaključaka.
- Ohrabriti Vijeće ministara BiH i Parlament BiH da krenu u proces izmjene zakonske regulative, kako bi portali i socijalni mediji, barem oni koji koriste telekomunikacione mreže operatera, posredno podijegali regulaciji: staviti obavezu telekom operaterima, koji imaju sve resurse da one online medije, blogove, itd., na kojima se javlja i ponavlja govor mržnje, sankcioniraju isključenjem sa mreže. Ponovno uključanje takvih pojedinaca ili grupa, fizičkih ili pravnih subjekata moglo bi pretpostavljati javno izvinjenje, dodatnu novčanu naknadu, itd.
- Informirati građane da mogu sami podizati procese u slučaju inkriminacije, pa i na socijalnim medijima, od novinara i onih koji to nisu.

I nakon svega ovoga ostat će velika skupina ljudi koja će se na mrežama „prepućavati“ i širiti govor mržnje kao vrstu ispušnog ventila za svakodnevne frustracije. Možda bi se, kad bi se hipotetski sve preporučeno ostvarilo, pojavio novi i još kompliciraniji model socijalnih medija i kvazimedija gdje bi bilo nastavljeno generiranje mržnje i veličanje zločina. Pa ipak, možda oivičeni i ograničeni, prokazani kao anticivilizacijski, ovakvi slučajevi bi vremenom i odjahali na krajnju marginu virtualnog društva.

Ovu analizu izradio je Centar za politike i upravljanje u periodu novembar – decembar, 2013.godine, unutar svog projekta „Put ka oporavku“ koji finansira Nacional Endowment for Democracy (Nacionalni fond za demokratiju).